

שיעור עשרים ושלושה

מחילה בלב

דנים האחרונים האם מחילה בלב מועילה או לא. הקצות החושן (סימן יב ס"ק א) מביא את דברי מהרש"ל הרוצה להוכיח מהגמרא בכתובות (קד ע"א) האומרת שאלמנה ששהתה כ"ה שנים ולא תבעה כתובתה - מחלה על הכתובה, והרי שם זו מחילה בלב, שלא אמרה בפה במשך כל השנים הללו שמוחלת, וא"כ מוכח משם שמחילה בלב היא מחילה.

הקצות לא מקבל סברא זו, משום שרק בהקדשות מצאנו שמחשבה מועילה, ושם חידוש הוא שחידשה התורה, ודבר זה נלמד בגמרא בשבועות (כו ע"ב) מהפס' "כל נדיב לב עולות" - אפילו מחשבה מועילה¹, אבל במחילה איה המקור שילמד שמחשבת הלב מועילה בה?

הגמרא בכתובות (פג ע"א) אומרת, שאם אדם כותב לה בעודה ארוסה 'דין ודברים אין לי בנכסיך וכו', אינו אוכל פירות אף בחייה, כדברי רבא הסובר שנחלה הבאה לו לאדם ממקום אחר ומתנה עליה שלא יירשנה תנאו קיים.

מדויק הקצות, ששם כל מה שמועיל להסתלק מירושה זו ע"י כתיבה בלבד היינו רק לפני שנכנסה ירושה זו לחלקו, אבל לאחר מכן א"א לסלק את עצמו בכתיבה ללא דיבור מפורש, וא"כ במחילה שהדבר כבר משועבד לו, אין הוא יכול למחול ע"י מחשבה בעלמא, אלא צריך לפחות אמירה כירושה שכבר נכנסה לרשותו!

הבנת הקצות היא שההבדל בין 'סילוק' ל'הקנאה' הוא, שסילוק הינו לפני שהדבר נכנס לרשותו, שאז אם חושב מראש שאינו רוצה שיכנס לרשותו הוא מסלק הדבר ממנו, משא"כ לאחר שהדבר ברשותו אין מושג של סילוק יותר, אלא רק הקנאה לאחר או להפקר, ובכדי לעשות כזו פעולה לא מספיק מחשבה בעלמא.

וראייתו עמו, מהגמרא בפסחים (ו ע"ב) האומרת שאפשר לבטל את החמץ בלב. שאל הר"ן על אתר - הכיצד יועיל כזה ביטול הרי הפקר בלב אינו מועיל עד שיפרש בפיו, ומדוע שביטול יועיל במחשבה? ובסו"ד מבאר הר"ן בזו הלשון:

¹ הפוסקים דנים האם ה"ה לצדקה שהתחייבות בלב מועילה בה או לא.

י"ל דאין הכי נמי דמאי דהוי ברשותיה דאיניש לא מצי מפקיר ליה כי האי גונא, אבל חמץ שאני לפי שאינו ברשותו של אדם אלא שעשאו הכתוב כאלו הוא ברשותו, ומשו"ה בגילויי דעתא בעלמא דלא ניחא ליה למיהוי ליה זכותא בגויה כלל סגי.

הרי מבואר מדבריו, שיש לחלק בין דבר הנמצא ברשותו ורוצה להפקירו ששם באמת לא מועילה מחשבת הלב אלא צריך להפקיר במעשה או בדיבור ממשי, משא"כ בחמץ או בכל דבר שאינו ברשותו די בגילוי דעת ומחשבה שלא נח לו בזה וממילא הדבר לא נכנס יותר לרשותו. והדברים עולים בקנה אחד עם הגדרת הקצות וחילוקן בין סילוק להקנאה כנ"ל.

ברם, לענין מחילה אין לקבל הגדרה זו לדעת הקצות כפי שפתחנו, משום שלשיטתו מחילה היא בתורת קנין ולא בתורת סילוק, וא"כ כיצד אפשר לומר שמחילה תועיל בלב?

ומביא הקצות ראייה לכך שמחילה בלב לא מועילה, מהגמרא (ב"מ יח ע"א) האומרת שאם מצא דייתיקי מתנה ושוברים לא יחזירם למי שכתוב בהם, שמא כתובים היו ונמלך עליהם שלא ליתנם. מוכח מדקדוק בלשון הגמרא שלא מדובר כאן על אדם שעושה איזה מעשה, אלא מדובר על אדם שהתכוון לתת שובר וחזר בו, וכיצד יכול לחזור בו - הרי הוא מחל על החוב במחשבתו הראשונה? אלא מכאן מוכח שמחילה בלב לא הויא מחילה.

הישועות דוד (הו"מ סי' ח) דוחה ראייה זו כי לא נאמר לנו בשום מקום שאם רצון המלוה לתת שובר פירוש הדבר שמחל על החוב, אלא פירוש הדבר שכאשר יתן לו את השובר הוא ימחל לו, וא"כ כיון שעדיין לא היתה מחילה הוא יכול לחזור בו, הלא"ה - לא, ואידחי לה סייעתא.

הסברא העומדת מאחרי שיטה זו שמחילה בלב אינה מועילה, שדבר שלא התגלה לנו אלא נותר רק בגדר דברים שבלב לא יכולה להיות לו השפעה משפטית, שהרי אנו מניין לנו מה בליבו של אותו אדם וכיצד זה נוכל לקבוע למי שייך ממון זה או חפץ זה על סמך מה שחשב אדם בליבו? וכעין מה שאמרה הגמרא בקידושין (מט ע"ב) שדברים שבלב אינם דברים.

הן אמת, הראשונים (רשב"א, רמב"ן) על אותה גמרא בקידושין מעירים, שאם מדובר כאן על דברים שבליבו ובלב כל אדם, היינו שדרך האנשים בעולם לחשוב בצורה כזו - אז אין זה נקרא דברים שבלב ומועילה המחשבה.

ומבאר הקצות, שכאשר הדברים הללו בליבו ובלב כל אדם אין זה נקרא כלל דברים שבלב אלא הדבר כבר גלוי לכולם וממילא ודאי שזה יכול להועיל.

כך גם יתבאר דין חזקה (ב"ב כח ע"א), שלאחר שאדם דר בקרקע שלש שנים יש לו חזקה על אותה קרקע, ומדוע - כיון שלא מיחו בו שלש שנים כנראה שזו הקרקע שלו, וכיצד זה מועיל - כיון שכולם יודעים ומבינים שאם היתה למישהו טענה עליו מסתמא היה בא למחות, וכיון שלא מיחו ממילא זה שייך לו, היינו שזה כמו דברים שבליבו ובלב כל אדם, שכל האנשים בעולם מסכימים בליבם שאדם שדר במקום ג' שנים ללא מיחוי המקום כנראה שייך לו.

וכן הגמרא בנדרים (כח ע"א) האומרת ש'נודרים לאנסי' היינו שנודר 'יאסרו כל פירות שבעולם עלי אם אינן של בית המלך', ומסקנת הגמרא שמדובר שבליבו חושב שיאסרו רק היום, ואע"פ שדברים שבלב אינם דברים - לענין אונסין שאני.

מבאר המרדכי (כתובות סימן רנד), שהטעם ששם דברים שבלב הוו דברים משום שזה בליבו ובלב כל אדם, היינו שכולם יודעים ומבינים שאין כוונתו לאסור הפירות עליו אלא כדי להשתמט מאותו אנס.

וכן בגמרא (ב"ק לה ע"ב) האומרת שאם טענו חיטין והודה לו בשעורין פטור מזה ומזה. ותוס' בסוגיין (ד"ה צריכה) מבאר, שמה שפטור גם מהשעורין היינו משום שבכך שתבעו חיטין הודה התובע שאינו חייב לו שעורין, ולא משום מחילה. אמנם חלק מהראשונים סברו לא כך, אלא פירשו שפטור מן השעורין כי התובע מחל לו על השעורין כשתבעו חיטין. וכיצד תועיל שם מחילה שלא פירשה להדיא - כיון שזה דברים שבליבו ובלב כל אדם גם במקרה זה, כי כולם מבינים שאם תבעו חיטים כנראה שמוחל ולא תובע אותו על שעורים, וכמו כל 'אומדנא דמוכח' ו'אנן סהדי' שבש"ס.

ומקור נוסף ליסוד זה מגמרא בשבת (יה ע"ב) האומרת שלדעת ב"ש אדם מצווה גם על שביית כליו, ושאלה הגמרא - גיגית נר וקדירה לב"ש כיצד אפשר להניח אותם בשבת שעושים מאליהם מעשה איסור (כגון נר דולק או גיגית שמניחים בה שכר או

קדירה על הכירה)? ומיישבת הגמרא שלפי ב"ש הוא מפקיר את הכלים ואז אינו מצווה על שביתתם כי אינם שלו.

שאלו שם תוס' (ד"ה דמפקרא), כיצד יכול להפקירם הלא הפקר מועיל רק בפני שלושה, וכאן אינו מפקיר בפני שלושה וא"כ היאך יועיל ההפקר? מיישבים תוס' שאנו יודעים ומניחים שהוא מפקיר את הכלים, ולכן לא צריך בפני שלושה. וגם שם נבאר באותה הדרך - בדבר שכולם יודעים עליו אין צריך לפרש בפיו דהווי דברים שבלבם ובלב כל אדם.

ממילא ע"פ יסוד מוסד זה כך נפרש גם את המקרה שממנו יצא מהרש"ל גבי אלמנה - אע"ג שלא פירשה שמחלה על הכתובה, כיון שעברו כ"ה שנים אנו סהדי שמחלה על כתובתה ולכן דווקא שם לא צריכה לפרש שמוחלת, אבל בסתם מקרה ודאי שמחילה בלב אינה מחילה.

מעתה, חלה חובת הביאור על מהרש"ל - כיצד ניתן לומר שמחילה בלב נחשבת מחילה, הלא דברים שבלב אינם דברים!

ובאמת, מצאנו בדברי הרשב"א בקידושין (שם) שייסד שמה שאומרת הגמרא שדברים שבלב אינם דברים אין הכוונה שאין משמעות כלל לדברים שבלב, אלא רק כאשר יש סתירה בין דברים שבלב לדברים שבפה, או אז אין כח לדברים שבלב להוציא מהדברים שנאמרו בפירוש בפיו, וכמו המעשה המופיע שם שאדם מכר נכסיו על דעת לעלות לא"י, שכיון שמכר בפירוש ובמעשה ורק בליבו חשב לעלות לא"י אין המחשבה מועילה. אבל במקום שבו אין מעשה או דיבור נגדי ודאי שדברים שבלב הווי דברים. ועפ"ז ביאר הרשב"א שתרומה חלה גם במחשבה מסיבה זו, כי אין דיבור הסותר את דבריו².

לאור דבריו מיושבים דברי מהרש"ל; אע"ג שדברים שבלב אינם דברים, כאשר אדם מוחל כיון שלא פירש בפיו נגד המחילה הזו, בכה"ג דברים שבלב הווי דברים.

² ובעובדא דנדרים לענין הנודר לאנס צ"ל לשיטתו, ששם כיון שזה אונס תיקנו שיש כח למה שחשב בליבו לבטל את מה שאמר בפיו, והטעם משום שכיון שהוא בא לגזול ממנו יש אומדנא דמוכח שכוונת ליבו חזקה מדברי פיו, היינו שכל מה שדברים שבלב אינם דברים זה רק במקרה שבו יש דיבור נגדי בסתמא, שאז כנראה הדיבור יותר חזק, אבל אם מסתבר לנו שהמחשבה יותר חזקה מהדיבור - נלך אחר מחשבה.

חידוש זה של הרשב"א, שבתרומה מחשבה מועילה משום שאינה סותרת את דיבור פיו, עלה לו מכורח שאלה ששאל - מדוע שלא נלמד מתרומה לכל התורה כולה בבנין אב, שכשם שבתרומה מחשבה מועילה כך תועיל בכל התורה.

שואל השער משפט (צח ס"ק א), לכאורה שאלה זו אינה מתחלת, שהרי גם בקדשים מחשבה מועילה כידוע, וא"כ הווי תרומה וקדשים שני כתובים הבאים כאחד ואינם מלמדים, וא"כ אין מקום כלל לקושיא!

נראה לומר, שהמושג 'דברים שבלב אינם דברים' יכול להתפרש כך, שבדברים שצריך להחיל בהם דברים ע"י דיבור ופירוש, א"א להחיל דברים אלו במחשבה בלבד, כי אין בכוחה של מחשבה להחיל את אותו הדבר.

מאידך, אפשר לפרש שאין חסרון בכח המחשבה להחיל את הדבר, אלא החסרון הוא בגילוי הדעת - שע"י מחשבה אינו מגלה מה דעתו בצורה מפורשת כמו בדיבור ממש, וזו הסיבה שמחשבה לא מועילה.

עפ"ז מיישב השער משפט, ששאלת הרשב"א היתה שרואים בתרומה שהמחשבה מועילה לפרש את כוונתו ולהורות שרצונו להפריש תרומה ע"י מחשבה, וא"כ לא שייך לשאול שזה ב' כתובים הבאים כאחד, שהרי כאן יש סיבה לכתוב גם בתרומה וגם בקדשים שמחשבה מועילה, כדי ללמד שמחשבתו מועילה ומגלה את כוונתו גם בתרומה, וגם שיש בכחה להחיל שם קדש ותרומה ללא דיבור (כלומר, שאם היה כתוב רק מקור אחד היינו יכולים לחשוב שמחשבה לא מועילה ל'חלות', לכן צריך את שני הפסוקים, וא"כ אין כאן פסוק מיותר שנאמר שהוא בא רק עבור זה שיהיו ב' כתובים הבאים כאחד), וא"כ יפה שאל הרשב"א - למה לא נלמד מכאן לכל התורה.

ומ"מ לפי זה א"א להביא ראיה מהרשב"א למהרש"ל, שהרי אם זו כוונת הרשב"א תשובתו היא בעצם שמחשבה מועילה לפרש את כוונתו במקום שאין דיבור העומד מנגד, אבל אין ראיה מכאן שמחשבה יכולה להחיל דבר גם ללא דיבור, וא"כ כיצד יכול למחול בלב?

אלא צ"ל, שמהרש"ל הבין כהבנת הראשונים הסוברים שמחילה איננה מעשה הקנאה אלא מעשה סילוק של המוחל, ולכן בסילוק איננו מחיל שום דבר אלא מסיר את זכותו מהממון וכדו', ובכזה דבר ודאי שמחילה בלב מועילה, כהבנת הרשב"א וכנ"ל.

משא"כ הקצות על משמרתו יעמוד שמחילה איננה רק סילוק רשות אלא הקנאה, וממילא יש בה החלת בעלות, והחלת בעלות לא יכולה להיות במחשבה בעלמא אלא

רק בדיבור, וה"ה לשיטתו שגם הפקר מוגדר כחלות שמוציא החפץ מרשותו לשימוש כל אנשי העולם ולכן אינו מועיל במחשבה בעלמא³.

להבנת הקצות, שבמחילה צריך דיבור ממש ולא מועילה מחשבה כי דברים שבלב לא הוו דברים, יש לשאול, כיצד תועיל מחילה של אלמנה במשך כ"ה שנים? ואם נפשך לומר - שם יש אומדנא דמוכח שכוונתה למחול מכך שלא תבעה כ"ה שנים - אין זה מיישב לדעת הקצות, שהרי כל מה שתועיל מחילה בלב במקום אומדנא דמוכח זה רק כאשר ידוע לי שבזמן מסוים נקודתי הוא מתחיל, ואז אפ"ל ששם אם ידוע לנו בבירור שברגע זה הוא מתחיל, המחילה נחשבת כדיבור ממש. אבל כאן שבמשך כ"ה שנים היא לא תבעה אין אנו יודעים מתי היה רגע המחילה, וא"כ כיצד אפשר לומר שכאן יש אומדנא דמוכח על המחילה - הלא אין אנו יודעים מתי אירעה מחילה זו! וא"כ הראיה שהביא מהרש"ל לשיטתו קשה לכאורה לדעת הקצות.

אפשר לומר (מבוסס על דברי השערי יושר ש"ז פי"ב) שבמחילה המוחל לא עושה מעשה אקטיבי, אלא הוא רק מסכים לנמחל לקנות את החפץ ולהכניסו לרשותו לחלוטין. היינו שאין כאן מעשה שהמוחל צריך לעשות כדי שהמחילה תתבצע, אלא די בכך שהוא נותן רשות ואפשרות לנמחל להכניס את החפץ עם כל הזכויות הממוניות שבו לרשותו. ואם זה הביאור במחילה - ודאי שאומדנא דמוכח תועיל אף אם אינו יודע מה רגע המחילה, כיון שברור לו בסוף הכ"ה שנים הללו שהיתה כאן הסכמה כזו, ממילא אין כל צורך לדעת את רגע ההסכמה, והמחילה תועיל בלא"ה.

³ וכיון שזו הגדרת הקצות, נפק"מ להלכה תצא; אנשים שתרמו כסף לצדקה למוסד מסוים וכדו' ולא לאדם פרטי, א"א לומר שהכסף נהיה שייך למישהו אחר שהרי אין מישהו מסוים שמקבל את החפץ, וכיון שכן החפץ עדיין ברשות התורם, כי לדעת הקצות הדין הוא שחפץ יוצא מרשות אדם רק אם הוא נכנס לרשות אחרת או שהוא מוגדר כנכסי כולם כהפקר, אבל אם הוא לא נכנס לרשות מסוימת - הדבר עדיין בבעלות הבעלים הראשון.